

mindre velanbragt forurettelse. Derfor skal blot konstateres, at argumenterne for den katolske opfattelse ikke forekommer anmelderen overbevisende, bl. a. fordi katolikkerne trods deres påståede europæiske orientering øjensynlig ej heller har bemærket de nyere tyske bidrag til Knud Lavard-opfattelsen, som undertegnede finder epokegørende.

Helge Paludan

Anne Riising: Danmarks middelalderlige Prædiken. (Institut for Dansk Kirkehistorie, Gad, 1969). 528 s.

Udforskningen af den danske middelalderhistorie har i det sidste tiår koncentreret sig specielt om kirkens forhold. Såfremt dette forhold er udtryk for mere end en tilfældighed, kunne det tages som en reaktion på tidligere tiders intense interesse for statens indretning og udvikling. I hvert fald kan man konstatere, at Niels Skyum-Nielsen i 1963 disputerede på en afhandling om kirkens politiske kamp mod staten i 13. århundrede, medens Troels Dahlerup i 1968 disputerede på et arbejde om kirkens interne administrationsapparat. Det ligger i smukkeste fortsættelse af disse arbejder, der var baseret på forfatterens overordentlige kyndighed i kirkeret, når Anne Riising nu supplerer dem med en disputats om den religiøse side af kirkens virke, baseret på en tilsvarende kyndighed i middelalderlig teologi.

Den, der ved i historiske arbejder atter og atter at møde middelalderprælater, hvis handlingsmotiver angiveligt var politiske ambitioner og godsgriskhed, måtte være kommet til den antagelse, at datidens præsteskab ikke gav sig af med at anvise menig-

heden »vejen, sandheden og livet«, får sine begreber grundigt revideret ved læsning af dr. Riising's arbejde. Middelalderpræsterne holdt utallige prædikener, hvis centrale tema var, hvad mennesker skulle tro og især gøre for at blive salige.

Det er prædikenmaterialet fra det førreformatoriske Danmark, der er genstand for behandling i bogen. En beskrivelse af det religiøse liv som helhed ligger derimod ifølge forfatterens udtrykkelige erklæring uden for dens rammer. Fra en samfundshistorisk synsvinkel er denne indskrænkning at beklage; det ville være overordentlig interessant nærmere at få belyst relationerne mellem præsteskabet og menighederne. Lykkedes det i løbet af de første århundreder efter landets officielle kristning de gejstlige fuldt ud at overtage det åndelige førerskab for den brede almue, der til næsten 100 pct. var analfabeter? Til at svare på spørgsmål af den karakter rækker kildematerialet måske næppe. Anne Riising har i hvert fald holdt sig til det kildekritisk forsvarlige og alene givet en analyse af de bevarede prædikeners teologiske indhold og af den kristendomsforståelse, de formidler. Principielt er der da nok så meget tale om et teologisk som om et faghistorisk arbejde; men det forringer naturligvis ikke i sig selv afhandlingens værdi. Den betyder et overordentlig stort fremskridt med hensyn til vor viden om, hvilke synspunkter præsterne prædikede; derimod slås det i bogen fast, at vi desværre ved for lidt om prædikenernes rolle i det religiøse liv som helhed. Det må dog fra nu af betragtes som en kendsgerning, at der blev prædikeret mere, end det siden blev påstået i reformatorernes anti-katolske agitation; omend det tillige turde være givet, at her som i alle

Romerkirkens lande var skriftestolen som bindeled mellem kirke og menighed vigtigere end prædikestolen.

De allerfleste af de prædikener, der blev holdt i det middelalderlige Danmark, er naturligvis gået tabt allerede af den grund, at de næppe er blevet holdt efter manuskript. I håndskrifter er dog bevaret syv prædikensamlinger fra forskellige tidspunkter mellem ca. 1300 og Reformationen; det meste af materialet er på latin og foreligger ikke hverken oversat eller udgivet. Dr. Riising skønner, at disse mange utrykte prædikener, som det har været en betydelig arbejdspræstation at gennemgå, er repræsentative for de prædikener, der er blevet holdt i det pågældende tidsrum. Dette skøn forekommer rimeligt i betragtning af, at alle de bevarede prædikener synes at afspejle samme teologiske grundsyn uanset, at de stammer fra vidt forskellige ophavsmænd og uanset, at nogle synes beregnet på læge, andre på gejstlige tilhørere. De forkyndte synspunkter har været særdeles stereotype, og det er lidet sandsynligt, at andre prædikanter på nogen original måde er afvejet fra disse prædikener, der blev nedskrevet som mønster for præster med en mere beskeden tungefærdighed.

Den kristendom, der forkyndtes, var ifølge Anne Riising klar og utvetydig: denne verden var en jammerdal, jordelivet havde ingen som helst værdi som andet end forberedelse til det hinsidige. Prædikanterne forkyndte vel Guds nåde, men denne var helt betinget af den enkeltes overholdelse af Guds lov. Gud var vred på menneskeheden; Kristi genkomst skulle ikke imødeses med glæde, men med frygt. Han ville komme som den hævnende dommer. Nådemidlerne var i mellemtiden betroet kirken, som skulle foreskrive hver enkelt at betræde

bodens vej i en næsten fortvivlet kamp med verden, kødet og djævelen. Prædikanterne synes uden undtagelse at have betragtet deres tilhørere som forhærdede syndere; derfor talte de mere til dem om Guds retfærdighed end om hans nåde; derfor udpenslede de i detaljer Helvedes rædsler, men havde lidet at sige om Himmeriget.

Den grundige påvisning af dette teologiske grundsyn i prædikenerne er det vigtigste resultat i disputatsen. Den slutning trænger sig på, at middelalderen trods alt, hvad der er sagt til dens rehabilitering, for almuens har været en åndeligt mørk tidsalder. I alt fald var der ingen trøst at finde i troen på den Gud, præsterne prædikede om.

Spørgsmålet er så blot, om menigmand havde samme verdensbillede som præsten. Det vil kun en religionshistorisk-sociologisk undersøgelse kunne afgøre. Kildematerialet rækker måske som nævnt næppe til en sådan, omend dog Edvard Bull så tidligt som i 1912 gjorde forsøget for Norges vedkommende med den banebrydende disputats »Folk og kirke i middelalderen« (som ejendommeligt nok ikke indgår i Anne Riisings meget omfattende litteraturliste). For undertegnede at se ligger da en af de meget store fortjenester ved den foreliggende bog deri, at der trods den erklærede hensigt om alene at skrive om det teologiske alligevel er gjort flere vellykkede forsøg på at formulere og besvare spørgsmål af sociologisk karakter.

Det gælder for det første en indledende undersøgelse af, hvilke kategorier af gejstlige der optrådte som prædikanter og af prædikenens faktiske omfang. Det er herunder særdeles interessant at få oplyst, at medens der i byerne var masser af

prædikanter, var de på landet en mangelvare. Ofte blev der ikke prædikeret, fordi der simpelt hen ikke boede nogen præst, f. eks. fordi sognekirken henlagdes til underhold for en kannik ved domkirken; kannikerne kunne besidde op til fem sognepræsteembeder hver. Blev der endelig prædikeret, foregik det måske ved en af de for senmiddelalderen så karakteristiske vagabonderende klerke som vikar for sognepræsten. Disse klerke var imidlertid et betydeligt problem for kirken, fordi de ofte var inficeret med kætteri. Deres livsførelse var ej heller altid i overensstemmelse med det mønster, de officielle prædikanter anviste. Således måtte Slesvigbispens i 1497 skride ind mod, at de sad og drak på knejperne. Den antagelse har da en del for sig, at den etablerede kirkes sortsyn ikke nåede ud til alle kroge af landdistrikterne.

En sådan hypotese synes at kunne bekræftes yderligere af dr. Riisings måske mest interessante kapitel om »Kætteri, overtro og troldom«. Ved at undersøge ikke, hvad præsterne gik ind for, men hvad de tordnede imod, når hun frem til en detaljeret beskrivelse af mange folkelige forestillinger. »Nogle vil ikke klippes eller vaskes om lørdagen og ikke gøre rent eller muge, men det er ikke af fromhed, men af overtro. Vi bør tværtimod arbejde mere om lørdagen end på andre hverdage, så at vi ikke risikerer at gøre indtryk af, at vi er som jøderne. Nogle aflægger tåbelige løfter, som de der spiser krebs for øjnene i den tro, at deres øjne aldrig vil blive dårlige, når de har svoret at spise krebs.« Sygdom og ulykke hang altid over middelaldermenneskets hoved, og magi og troldom kunne da synes langt mere tillokkende hjælpemidler end den evige bodsgang, som præsten prædikede.

Almuen klamrede sig til sit hedenskab trods alle kirkelige forbud. Midt i det 15. århundrede måtte sognepræst Peder Madsen fra Ribe konstatere, at »nogle tilbeder månen, og der findes mange, som nu om stunder tilbeder nymånen, idet de knæler for den med blottet hoved og tiltaler den. Mange faster på nymånedagen, selv hvis det er en søndag, hvor det efter kirkeretten ikke er tilladt at faste, fordi søndagen er en glædesdag til minde om opstandelsen. Alt dette er afgudsdyrkelse. Nogle tilbeder solen . . .«

Stofmængden i denne bog er således uhyre. Forfatteren udtrykker det håb, at de latinske prædikenmanuskripter engang kan blive udgivet. Dette kan man varmt tilslutte sig; der kan sikkert drives megen viden-skab endnu på det kildemateriale, eksempelvis i stil med Anne Riisings analyse af den samfundskritik, der ligger gemt i prædikenerne.

Hvis teksterne havde foreligget i trykt stand, kunne mange fyldige kildecitater og referater være sparet, da læseren ikke ville være fuldstændig udleveret til forfatterens redelighed i dokumentationen. Som bogen nu foreligger, er den unægtelig ikke den lettest læste af vor generations middelalderdisputater, men det er nok den væsentligste.

Helge Paludan

Stefania Kamińska: Klasztory Brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie (Birgittinerklostrene i Gdańsk, Elbląg og Lublin). (Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 1970. Forlag: Ossolineum, Wrocław, 1970). Engelske og russiske resuméer, 232 s.

Den betydeligste kulturindsats i nordisk senmiddelalder var utvivlsomt